

TURKIYANING ICHKI VA TASHQI SIYOSATIDA NEOUSMONIZM G'OYASI

Saminov Shohjahon Sharifjon o'g'li

“Siyosatshunoslik” yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Toshkent Davlat transport universiteti

Sharifbayev Husniyor Xayrulla o'g'li

“Siyosatshunoslik” yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Toshkent Davlat transport universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada neousmonizmning kontseptual platformasi va siyosiy ta'limotlarini o'rganishga qaratilgan. Maqola tarix davomida, asosan, kamalistik mafkura tanazzulining hozirgi bosqichida shakllangan turk elitasining ta'limotlari fonida neottomanizmning mohiyati va pozitsiyasini, uning paydo bo'lishi va bosqichma-bosqich tasdiqlanishini o'rganishni maqsad qilgan. Neousmoniylik Turkiyada birinchi “Sovuq urush” tugaganidan beri o'zining yangi iqtisodiy qudratiga, to'plangan kapitaliga va mintaqadagi harbiy ustunligiga tayanib kelayotgan tadbirkorlikning yangi sinfini tasdiqlovchi mafkura va siyosatdir. Bu siyosat mohiyati, xarakteri va mazmuni jihatidan bir-biriga mos kelmaydigan qadriyatlarni birlashtirishga urinishdir. Xususan, bu islomiylikni qayta tiklaydigan yangi mafkuraning dunyoviy davlat siyosiy tizimiga singib ketishni maqsad qilganligi. Neousmonizm mafkurasi qo'shni davlatlar bilan "nol muammo" degan kamalistik shiorga amal qiladi, ammo "strategik teranlik" nuqtai nazaridan u muqarrar ravishda siyosiy va ehtimol harbiy ekspansiyaga olib keladi, bu esa o'z navbatida, revanshizmning zamonaviy shakli (qasos olishga va yo'qotilgan hududlarni qaytarib olishga qaratilgan tashqi siyosat hamdir); neousmonizm mafkurasi o'zining "G'arb yo'nalishi"ga amal qiladi va Turkiyani AQShga qaramlikdan xalos etishga intilishlarini namoyish etadi, bu esa asosan global lider rolini o'z zimmasiga olish da'vosini tashkil etadi.

Tayanch so'zlar: Neo-Ottomanism, Neousmonizm, “Strategik teranlik”, panturkizm, kemalizm, “iqtisodiy millatchilik”, “Sevr shartnomasi”, Bolqon xalqlarining "Oltin Usmonli davrlari".

Аннотация: Целью данной статьи является исследование концептуальной платформы и политических доктрин неосманизма. Цель статьи - изучить природу и положение неосманизма, его возникновение и постепенное утверждение на фоне учений турецкой элиты, формировавшихся на протяжении всей истории, преимущественно на современном этапе упадка кемалистской идеологии. Неосманизм — это идеология и политика, утверждающая новый класс предпринимателей в Турции после окончания первой холодной войны,

опирающийся на свою новую экономическую мощь, накопленный капитал и военное превосходство в регионе. Эта политика представляет собой попытку объединить ценности, несовместимые друг с другом по природе, характеру и содержанию. В частности, это новая идеология, целью которой является восстановление исламизма в политической системе светского государства. Идеология неоосманизма следует кемалистскому лозунгу «нулевых проблем» с соседними странами, но с точки зрения «стратегической глубины» она неизбежно ведет к политической и, возможно, военной экспансии, что, в свою очередь, приводит к современной форме реваншизма. (месть – это также внешняя политика, направленная на завоевание и возвращение утраченных территорий); неоосманистская идеология следует своей «западной ориентации» и демонстрирует стремление освободить Турцию от зависимости от США, что, по сути, является претензией на роль мирового лидера.

Ключевые слова: Неоосманизм, Неоосманизм, «Стратегическая глубина», Пантуркизм, Кемализм, «Экономический национализм», «Севрский договор», «Золотые османские периоды» балканских народов.

Abstract: This article aims to study the conceptual platform and political doctrines of Neo-Ottomanism. The article aims to study the nature and position of Neo-Ottomanism, its emergence and gradual confirmation against the background of the teachings of the Turkish elite, which were formed throughout history, mainly at the current stage of the decline of Kemalist ideology. Neo-Ottomanism is an ideology and policy that affirms a new class of entrepreneurs in Turkey since the end of the first Cold War, relying on its new economic power, accumulated capital, and military superiority in the region. This policy is an attempt to unite values that are incompatible with each other in terms of nature, character and content. In particular, it is the new ideology that aims to re-establish Islamism in the political system of the secular state. The ideology of neo-Ottomanism follows the Kemalist slogan of "zero problems" with neighboring countries, but in terms of "strategic depth" it inevitably leads to political and possibly military expansion, which in turn leads to the modern form of revanchism (revenge is also a foreign policy aimed at gaining and regaining lost territories); neo-Ottomanist ideology follows its "Western orientation" and shows its desire to free Turkey from dependence on the United States, which is basically a claim to assume the role of global leader.

Key words: Neo-Ottomanism, Neo-Ottomanism, "Strategic Depth", Pan-Turkism, Kemalism, "Economic Nationalism", "Treaty of Sèvres", "Golden Ottoman Periods" of the Balkan peoples.

Hozirgi demokratik dunyoda neousmonizm mafkurasi va siyosiy amaliyotiga qiziqish kuchaygan. Buning sababi shundaki, uning doktrinalari Turkiya

Respublikasining rasmiy siyosatiga aylanib bormoqda. Bundan tashqari, XIV-XX asrlar oralig'ida mavjud bo'lgan Usmonli imperiyasining yorqin esdaliklari mavjud bo'lgan Janubi-Sharqiy Evropada neousmonizmning ambitsiyalari xavotirga solmoqda. Garchi tarixda bu imperiyaga berilgan baholar juda ziddiyatli bo'lsa ham, uning islom ilohiyoti ruhida tashkil etilgan o'ziga xos xalifalik turini tashkil etishini inkor etib bo'lmaydi. Ijtimoiy tashkil etishning bu modeli natijasida ayrim xalqlar sekinlashdi va shunga mos ravishda o'z taraqqiyotida ham orqada qoldi. XXI asrda islomni dindan mafkura va siyosatga aylantirishga urinishlar qayd etildi, bu esa Yevropa sivilizatsiyasining markazida yotgan barcha qadriyatlardan ustun turadigan geosiyosiy paradigmaning o'rnatilishiga turtki bo'ldi.

Turkiyada neousmonizm mafkura va siyosat sifatida yuksalishi 2001-yilda Istanbulning sobiq meri Rajab Erdo'g'on tomonidan tuzilgan Adolat va taraqqiyot partiyasi (Adalet va Kalkinma Partisi, AKP) bilan bog'liq. 2007-yilning aprel oyida partiya Turkiyada hukmron partiya ga aylandi. O'shandan beri partiya ko'pincha parlamentda mutlaq ko'pchilikka ega bo'ldi. 2015-yilning noyabrda uning yetakchilari muddatidan oldin umumiy saylovlar o'tkazishni e'lon qildi va partiya parlamentdagi 550 o'rindan 316 tasini qo'lga kiritdi. Adolat va taraqqiyot partiyasi ochiqdan-ochiq neousmonizm siyosatini olib bormoqda. Uning yuksalishi Yevropa qadriyatlar tizimining inqirozi masalasini qo'yadi. Xususan, nega bu insoniyat sivilizatsiyasining eng oliy yutug'i, degan keng tarqalgan fikrga qaramay, bu tizim boshqa madaniyatlar tomonidan qo'llab-quvvatlanayotganini ko'rsatuvchi dalillar bor. "Arab bahori" deb atalmish hodisaning natijasi buning isbotidir. Demokratiyani nishonlash o'rniga islomchilar ustunlikni qo'lga oldilar. Shu nuqtai nazardan, ko'p madaniyatli va ko'p dinli muloqotni o'tkazish bo'yicha Yevropa kontseptsiyasini qayta ko'rib chiqish zarurati mavjud va neousmonizm bu muloqotning ajralmas qismidir.

Hozirgi neousmonizm panturkizm mafkurasiga asoslanadi. Panturkizm mafkurachilarining fikricha, u Yevropa, Afrika va Osiyoning bir qator mamlakatlari hududida yashovchi turkiy xalqlardan tashkil topgan "katta turk dunyosi"ni birlashtirish va boshqarishga chaqirilgan. Ya'ni Xitoy bo'ylab Adriatik mintaqasigacha bo'lgan hududda yashovchi barcha turkiy xalqlarning yagona davlatiga qo'shilishga chaqirdi. Panturkizm g'oyani kontseptuallashtirish kuchli va mustaqil turk millati tushunchasini belgilash uchun asos bo'lishi kerak. Usmonlilar imperiyasi parchalanishidan oldin turk milliy o'ziga xosligi yo'q edi. Bu Usmonli davlatining diniy asosi shaxsning turkiy kimligini va turk millatiga mansublik tuyg'usini ifodalashi mumkin bo'lgan har qanday variantni istisno qilganligi bilan belgilandi. Panturkizm mafkurasini kuchaytirishda yozuvchi va siyosiy faol Ziyo Go'kalpning xizmatlari katta. U o'zining siyosiy va falsafiy qarashlarini "Turkchilik asoslari", "Turk sivilizatsiyasi tarixi" va boshqa asarlarida bayon qilgan. Ziyo Go'kalp bu asarlarida bo'lajak Buyuk Turkiya boshchiligida barcha turkiy tilli xalqlarning yangi Usmonli

imperiyasiga qo‘shilishi g‘oyasini asoslab beradi. Aslini olganda, panturkizm turk xalqining o‘ziga bo‘lgan ishonchini tiklashga qaratilgan yangi turk idealining kontseptsiyasini nazarda tutardi. Panturkizm imperiyani qutqarish uchun samarali muqobil taklif qilish urinishlarida muvaffaqiyatsizlikka uchragan bo‘lsa-da, uning ba’zi yangi siyosiy va mafkuraviy falsafasi Kemalizm va neusmonizmga tegishli falsafani qurish uchun asos bo‘lib xizmat qilgan.

Usmonli imperiyasining qulashi nisbatan “yosh” millat bo‘lgan turk millatining paydo bo‘lishiga olib keldi. Anadolu va Sharqiy Frakiyaning bir qismida yashovchi va asosan turkiy o‘zlikni qo‘lga kiritgan etnik turk jamoalari Birinchi jahon urushida Usmonlilar imperiyasi mag‘lubiyatga uchragach, asta-sekin xalqqa aylandi. Bu mag‘lubiyat kontekstida edi, shu paytgacha hukmron mafkura bo‘lgan usmoniylik va panturkizm o‘zining ijtimoiy ahamiyatini va obro‘sini yo‘qotdi. Bu Kamol Otaturkning yangi millatchilik mafkurasini uchun zamin yaratdi. Bu mafkura turk harbiy ofitserlari va mahalliy turk burjuaziyasining faol va millatparvar doiralari birlashtiradi. Bu davrda Usmonli imperiyasining muhim qismlari Birinchi jahon urushida g‘alaba qozongan markaziy kuchlar tomonidan bosib olindi. Gretsiya Kichik Osiyodagi Usmonli yerlariga harbiy bosqin boshladi. Turkiyadagi millatchi siyosiy elita turk xalqini yunon bosqiniga, mustamlakachi kuchlarga va Usmonlilar sulolasiga qurolli qarshilik ko‘rsatishga uyushtirdi. Bu turk xalqining turk millatiga aylanishining boshlanishi edi.

Ikkinchi jahon urushiga kelib, yosh davlat muvaffaqiyatli qurildi. Ikkinchi jahon urushidan keyin Turkiya NATOga a‘zo bo‘ldi. Kapitalistik ishlab chiqarish usuli kuchayib bordi. Bu aholi portlashiga olib keldi. Ushbu portlash ba’zi geosiyosiy mulohazalar bilan birga G‘arbiy Yevropa va Amerika kapitalining kirib kelishiga va XX asrning so‘nggi o‘n yilliklarida Turkiya iqtisodiyotiga jiddiy sarmoya kiritilishiga turtki bo‘ldi. Turkiya ko‘p tarmoqli iqtisodiyotni rivojlantirdi va kuchli harbiy-sanoat majmuasini yaratdi. U iqtisodiy o‘rning yuqori sur‘atlarini saqlab qolishga muvaffaq bo‘ldi. Bu *The Economist* jurnalida Turkiyani "Yevropaning Xitoyi" deb atashga asos berdi.

Neusmonizm turk davlatining ichki siyosiy tizimini va uning tashqi siyosat ustuvorliklarini tubdan o‘zgartirishni taklif qiladi: “Neusmonizmning maqsadi Turkiyaning yetakchi davlat, mintaqaviy va global kuchga aylanishi edi. Bu global koordinatalarga (AQSh, Yevropa Ittifoqi, Rossiya va Xitoy) va mintaqaviy o‘lchovlarga (Kavkaz, Yaqin Sharq va Bolqon) ega bo‘lgan ko‘p qirrali doktrina bo‘lib, u pragmatik mafkura, ulkan rejalarga asoslanadi. Ushbu keng ko‘lamli geosiyosiy strategiyaning mohiyati Ahmet Dovuto‘g‘lining "Strategik teranlik" kitobida "Turkiyaning xalqaro munosabatlardagi o‘rni" sarlavhasi bilan bayon etilgan. Mohiyatan neusmonizm Sovuq urush tugaganidan beri o‘zining yangi iqtisodiy qudratiga va to‘plangan kapitaliga tayanib kelayotgan yangi turk tadbirkorlar sinfining

mafkurasi va siyosati sifatida keng tarqaldi. Mintaqaning xalqaro munosabatlardagi rolini kengaytirish. Turkiya shu paytgacha AQSH va NATONing global siyosatiga amal qilgan bo'lsa-da, bu davlat o'zining Yevroatlantika manfaatlarini ilgari surish bilan bir qatorda o'zining strategik maqsadlarini ham belgilab oldi. 2010-yil yanvar oyida Turkiyada Ahmet Dovuto'g'li Turkiyaning juda katta maqsadi mamlakatni nafaqat mintaqaviy, balki jahon kuchiga aylantirish kerak ekanligini aytdi. U mamlakatning geografik joylashuvi, tarixi va diplomatiyadagi tajribasi tufayli bunday istiqbollarga ega ekanini ta'kidladi. Bu Turkiyaning AQShdan uzoqlashishga urinishi edi. Bu urinish birinchi navbatda bir qutbli dunyoning qulashi bilan bog'liq edi. Yigirma birinchi asrning boshlarida dunyo tobora ko'p qutbli bo'lib bormoqda va mamlakatlar siyosiy amaliyotlarning nishoni emas, balki agenti bo'lishga intilmoqda. Demak, geosiyosat va geoiqtisodiyotda mustaqil rolga ega bo'lgan qutbli kuchlar ko'payib bordi. Bular Yaponiya, Xitoy, Hindiston, Rossiya va Germaniya. AQSh bilan munosabatlarning sovuqlashishiga navbatdagi sabab, AQShning kurdlarni qo'llab-quvvatlayotgani Turkiyada jiddiy xavotirlarga sabab bo'lmoqda. Shuning uchun neosmonizm antiamerikaizmning yashirin shakli sifatida qaraladi. Neosmonizm ambitsiyalari muqarrar ravishda antiamerikaizm elementiga ega. Yangi ming yillikning boshida, Ahmet Dovuto'g'lining kitobi nashr etilganda, unda Amerikaga qarshi bo'lgan unsurlar mavjud edi. Bu tendentsiya Turkiyaning real iqtisodiy va harbiy qudratining xalqaro nizolar yuzaga kelgan taqdirda qaror qabul qilish huquqiga nisbatan nomutanosibliigi bilan bog'liq edi. Ahmet Dovuto'g'li "Strategik teranlik" ni yozishdan oldin turk siyosiy elitasi o'zining bo'ysunuvchi rolga bo'ysunmaslik belgilarini ko'rsatdi[1]. Kiprning uchdan bir qismining bosib olinishi bu haqiqatning qat'iy dalili edi. 2013-yilga kelib Vashington Erdo'g'anni ishonchli hamkor sifatida ko'rmadi. Demak, neosmonizm mafkurasi va siyosati yangi paydo bo'lgan turk elitasining anglosakson va yahudiy siyosiy elitasi tomonidan qabul qilingan qarorlarning "itoatkor ijrochisi" rolini o'ynashdan bosh tortishining ifodasidir. 2010-yilda Turkiya va Isroil o'rtasidagi "G'azo sektori ozodlik floti" bo'yicha mojaro. Neotomanizm turk elitasi tomonidan qadrlangan imperiya ambitsiyalarini yanada o'zida mujassam etadi. Zero, har qanday milliy burjuaziya kabi turklar ham qo'shni davlatlarda, ham uzoqroq mamlakatlarda o'z iqtisodiy ta'sirini kengaytirish ambitsiyalariga ega. Shuning uchun u o'z investitsiyalarining xavfsizligi uchun kafolatga muhtoj. Bunday kafolat uning davlatining siyosiy va harbiy qudratidir. Yangi turk burjuaziyasining manfaatlar va uning iqtisodiy ekspansiyasining ustunlari sifatida sobiq Usmonli imperiyasi hududidagi islomiy anklavlar bilan oziqlanishga intilishi hozirgi Turkiyada neotomanizm mafkurasini yana bir bor tasdiqlash uchun muhim omil hisoblanadi. Bu qarash tarixiy asoslarga ega. Neotomanizm uchun ayniqsa dolzarb bo'lgan narsa, Usmonli turklarining 500 yillik hukmronligi, XV asrgacha shiddatli to'qnashuvlar bo'lgan Bolqondagi eng uzoq barqarorlik va birlik davri

ekanligi haqidagi taxmindir. Ahmet Dovuto‘g‘li, Usmonli imperiyasi boshqa imperiya va monarxiyalarga nisbatan o‘z fuqarolarining tinchligi va xavfsizligini kafolatlaganini hisobga olib, Usmonlilar hukmronligini Bolqon xalqlari tarixidagi eng muvaffaqiyatli davr deb biladi. Bunday tahmini haqiqat deb hisoblash mumkinmi, bu boshqa masala. Qanday bo‘lmasin, zamonaviy ilm-fan Bolqondagi ko‘p asrlik Usmonli hukmronligiga aniq baho bermaydi, shu bilan birga Bolqon xalqlarining o‘zlari ham bu davrga salbiy nuqtai nazardan qarashadi.

Plyuralistik siyosiy tizim joriy etilgandan beri saylovlarda odatda kamalistik mafkuraga qarshi bo‘lgan siyosiy partiyalar g‘alaba qozondi. Bu Turkiya davlatining siyosatidan kelib chiqadi.

1950-yillarda saylovlar natijasida hokimiyat tepasiga kelgan Menderes mandati davrida din avval boshlang‘ich, keyin esa o‘rta maktablarda o‘qitiladigan fan sifatida tiklangan, yangi masjidlar qurilgan, imom-xatiblar maktablari ochilgan. 1960-yilda harbiy to‘ntarishdan so‘ng islomiylikning yuksalishi vaqtincha to‘xtab qoldi.[2] To‘ntarishdan keyingi birinchi umumiy saylovdan keyin Sulaymon Dimerelning Adolat partiyasi hokimiyatni tikladi va yashirincha bo‘lsa-da, qayta islomlashtirish jarayonini davom ettirdi. 1971-yilda harbiylar yana davlat to‘ntarishini amalga oshirdi. Shunga qaramay, saylov tizimi islomiy partiyalarning hukumatda ishtirok etishiga imkon berdi. 1980-yilda yana bir davlat to‘ntarishi sodir bo‘ldi. Biroq, bu safar davlat to‘ntarishining ba‘zi dunyoviy maqsadlari allaqachon yo‘qolgan edi. Kemalizmning islomga qarshi kurashish imkoniyatlari pasayib borardi. Bu to‘ntarishdan keyin islom dini maktabda o‘qitiladigan majburiy fanga aylandi. Ko‘p diniy adabiyotlar nashr etildi. San‘at sohasida - kino, televideniya, romanlar, she‘riyat va boshqa san‘at turlari qatorida Usmonlilar tarixiga va Usmonli imperiyasining ulug‘vorligiga katta qiziqish paydo bo‘ldi. Neousmonizm mafkurasining ba‘zi "ustunlari", masalan, "turk-islomiy sintez" g‘oyasi mustahkam asosga ega bo‘ldi. Turkiya o‘zining islomiy o‘ziga xosligini saqlab qolgan holda zamonaviy milliy davlatga aylanishi mumkin degan taxmin bor edi.

1980-yillarda neousmanizm mafkura va siyosiy amaliyot sifatida shakllandi. Uning Turkiyada yana bir bor tasdiqlanishida taniqli turk siyosatchisi Turgut O‘zal (bosh vazir va keyin prezident bo‘lgan) muhim rol o‘ynadi. O‘zal o‘zining liberal iqtisodiy islohotlari bilan birga, ularga va NATOga sodiqligi bilan AQShning Anglosakson va yahudiy elitesining ishonchini qozonishga muvaffaq bo‘ldi. Shunday qilib, unga islomiy qadriyatlarni ehtiyotkorlik bilan va izchil qayta tiklashga ruxsat berildi, chunki Qo‘shma Shtatlar Turkiyada mo‘tadil an‘anaviy Islomning tiklanishi fundamentalistik islomning kirib kelishiga to‘sqinlik qiladi, deb hisobladi. Turgut O‘zal Makkaga Haj ziyoratida qatnashgan birinchi Turkiya prezidenti (1983-yil)[3]. O‘z vakolatlari davrida u Turkiyaning jiddiy iqtisodiy yutuqlari va mudofaa qobiliyatiga tayandi va mamlakatning Qo‘shma Shtatlarga bo‘ysunishini asta-sekin

"qisqartirdi" va chekladi. Uning mandati davomida turk elitasi sobiq Usmonlilarning tashlangan hududlarida hech qanday tashqi "himoya"siz qolgan islomiy ozchiliklarning muammolarini hal qilish mas'uliyatini turk millati o'z zimmasiga olishi zarurligi haqida ochiq munozara boshladi. Imperiya. Musulmon ozchiliklarga nisbatan vasiylikgi nisbatan bunday munosabat Sovuq urush oxirida va sobiq Yugoslaviya parchalanishi davrida haqiqiy siyosatga aylandi. Ular Bosniyadagi inqiroz davrida (1992-1995) kuchli namoyon bo'ldi.

Turgut O'zaldan tashqari Nejmettin Erbakan ham neousmonizmning ulg'ayishida jiddiy rol o'ynadi. 1983-yilda u islomchilikning mafkuraviy platformasida qat'iy pozitsiyani egallagan Farovonlik partiyasini tuzdi. 1995-yilgi umumiy saylovda bu partiya 21 foiz ovoz oldi va Erbakan bosh vazir bo'ldi. Ammo keyingi yil davomida harbiylar uni iste'foga chiqishga majbur qilishdi. Aynan shu partiyada Erdo'g'on siyosatchi sifatidagi faoliyatini boshlagan. U Erbakan yo'lidan bordi - Istanbul hokimligidan ozod qilindi, sudda ayblanib, hukm qilindi va oxir-oqibat qamoqqa tashlandi. U "Adolat va taraqqiyot" partiyasini tuzdi va shu partiya orqali hokimiyat tepasiga keldi. 2001-yilda uning yaqin yordamchisi Ahmet Dovuto'g'li tomonidan yozilgan "Strategik teranlik" kitobi nashr etildi va u neousmonizmning o'ziga xos muqaddas kitobiga aylandi. Dovuto'g'li kitob yozishni 1990-yillarning o'rtalarida, universitetda o'qituvchi bo'lgan paytda boshlagan. Unga bu kitobni yozishni hokimiyatdagilar topshirmagan, ammo bu kitob ustida tadqiqotchilar, razvedka agentlari bilan birga va o'sha paytdagi Tashqi ishlar vaziri Abdulla Gul (2007–2014-yillarda prezident) bilan yaqin hamkorlikda ishlagan. Dovuto'g'lining asosiy maqsadi uning Turkiya tashqi siyosatining samaradorligini oshirishga tayyorligi edi. Natijada, Turkiya tashqi siyosatining global miqyosdagi o'zgarishlar va mamlakat ichki siyosatidagi o'zgarishlarga mos ravishda yangi konsepsiyasini ishlab chiqdi. Dovuto'g'li ilk bor Erdo'g'on hukumatida tashqi ishlar vaziri etib tayinlangan edi. Erdo'g'an prezident bo'lgach, Dovuto'g'li bosh vazir lavozimini egalladi. Erdo'g'on va Dovuto'g'li o'zlaridan oldingilarning achchiq tajribasidan saboq oldilar, shuning uchun ikki yetakchi oliy harbiy kuchlarning vakolatlarini asta-sekin cheklab, ularni o'zlariga sodiq zobitlar bilan almashtira boshladi. Oliy harbiy amaldorlar sudga keltirildi. AQShning Anglosakson va yahudiy elitalari tomonidan ilhomlantirilgan davlat to'ntarishiga urinishdan so'ng, armiya, sud tizimi, ta'lim tizimi va boshqa sohalarda ommaviy tozalash amalga oshirildi. Neousmonizm rasmiy davlat siyosati sifatida keng tarqaldi.

Neousmonizm g'oyasining davlat siyosati sifatida ko'rinishlari

Birinchiidan. O'tgan o'n yil ichida Turkiya Respublikasining siyosatida kamolchilikdan islomiylikka tubdan siljish kuzatildi. Biz Erdo'g'anning islomiy Usmoniylik kontsepsiyasi Kamol Otaturkning dunyoviy Usmoniylik ta'limotiga kiritilgan, konstitutsiyada belgilab qo'yilgan fuqarolik huquqlariga jiddiy

o'zgartirishlar kiritilib, zamonaviy Turkiyaning barqaror qayta islomlanishini belgilab bergan majburiy hamkorlikning guvohi bo'ldik. Obektiv baho berish uchun shuni e'tirof etish kerakki, kamalistik inqilob sodir bo'lib, Turkiya dunyoviy davlatga aylantirilganidan deyarli bir asr o'tib, turk jamiyati islom dini uchun zaminga aylandi. Dunyoviy davlatning yemirilishi Otaturk nomi bilan atalgan "turklarning otasi"ga sig'inish niqobi ostida tizimli va izchil amalga oshirildi[4].

Neusmonizm asosan imperyachilik mafkurasi bo'lsa, Kemalizm burjuaziya xalqining qurilishiga yordam berdi. Ikkinchisi turk jamiyatini modernizatsiya qilish va G'arbga yo'naltirilgan turk millatini yaratishga intilishlarga asoslanadi. Aslini olganda, Kemalizm turk jamiyati tomonidan osonlik bilan qabul qilinmagan modernizm mafkurasidir. Yana shuni ta'kidlash joizki, kamolchilar o'z taraqqiyot yo'lidan yetib borayotgan mamlakatlar negizida markazlashgan iqtisodiyotni o'rnatadilar. Neusmonizm Turkiyaning iqtisodiy gullab-yashnashi uchun sharoit yaratgan "iqtisodiy millatchilik" mexanizmlariga asoslangan iqtisodiy modelga tayanadi. Ijtimoiy nuqtai nazardan, neusmonizmning paydo bo'lishining asosiy omili Turkiyaning so'nggi o'n yilliklardagi dinamik iqtisodiy rivojlanishidir. Demak, islomparast kuchlar o'z hukmronligini nafaqat keng tarqalgan mafkuraviy jamoatchilik munosabati tufayli o'rnatishga muvaffaq bo'ldilar, garchi bu so'zsiz hal qiluvchi omil bo'lsa ham. I. I. Starodubtsevning "Turkiya transformatsiya" asarida ta'kidlaganidek, Adolat va taraqqiyot partiyasi tarafdorlarining 73 foizi iqtisodiy yutuqlari tufayli partiyani qo'llab-quvvatlagan, saylovchilarning atigi 32 foizi esa mafkuraviy mulohazalar uchun buni qo'llab-quvvatlagan[6]. Shu sababli muvaffaqiyatli iqtisodiy siyosat Adolat va Taraqqiyot partiyasini saylovchilar tomonidan qo'llab-quvvatlanishini ta'minlashda partiyaning Islomga siyosiy yo'nalishi rolikidan ustun turadi. Neusmonizm islom olamida ikki sababga ko'ra paydo bo'lgan. Birinchidan, bu diniy asos Anqaradagi hokimiyat egalari uchun ichki siyosat muammolarini hal qilish imkonini beradi. 18 million kurd va bir necha million alaviylarni tashkil etuvchi etnik ozchiliklarni hisobga olsak, musulmon dinisiz turk hamjamiyatining integratsiyalashuviga erishish qiyin bo'lar edi[5]. Ikkinchidan, Erdo'g'on Turkiyaning Yaqin Sharqdagi ta'sirini tiklash siyosatida Islom dinidan vosita sifatida foydalanmoqda. Hukumat rasmiylarining Anqaradagi bayonotlaridan ma'lum bo'lishicha, Turkiya Yaqin Sharqda nohaq hududiy yo'qotishlarga uchragan. Shuning uchun hokimiyat egalari bu mintaqadagi musulmonlarni birlashtirish uchun islomga murojaat qildilar. Neusmonizm Kamol Otaturk tomonidan yaratilgan dunyoviy davlat asoslariga putur yetkazsa ham, u kamalistik mafkura bilan ba'zi umumiy asoslarga ega. Bu qadriyatlar qatorida vatanparvarlik, davlatga sadoqat ham bor. Kemalizm ham, neusmonizm ham asosan davlat qurilishiga oid mafkuralardir[7]. Demak, neusmoniylik Kemal millatchilik bilan juda ko'p o'xshashliklarga ega, garchi u Turkiyani mintaqaviy super kuch sifatida prognoz qilishda ancha shuhratparast va

idealistik bo'lsa ham. Ma'lumki, kamolchilar o'z harakatlari asosan yirik Yevropa davlatlarining imperyachilik ambitsiyalariga qarshi kurashishga qaratilgan, degan da'volariga qaramay, ma'rifatparvarlik g'oyalarini qabul qilganlar. Bu taxminlar turklarning "Sevr shartnomasi"ga asoslanadi, unda Yevropa imidji Turkiyaning milliy birligini xavf ostiga qo'yuvchi kuch sifatida qurilgan. Otaturkning ko'plab islohotlari g'arbparast xarakterga ega bo'lishidan qat'i nazar, Mustafa Kamol kemalistik inqilob Evropa loyihalarini ko'r-ko'rona qabul qilish va amalga oshirishni o'z ichiga olishi kerak deb hech qachon o'ylamagan. Otaturkning fikricha, mamlakatni modernizatsiya qilish zamonaviy dunyo tartibida o'z o'rnini topishga intilayotgan har bir millatga xos universal paradigma doirasida tahlil qilinishi kerak. Shu nuqtai nazardan, kamolistik islohotlar G'arbiy Yevropadagi qaysidir millatga ko'r-ko'rona taqlid qilishdan ko'ra, mustaqil va zamonaviy dunyoviy davlat qurishga qaratilgan.

Ikkinchidan, shubhasiz, neousmonizm mafkurasi zamonaviy revanshizmning ba'zi jihatlarini o'z ichiga oladi. Neousmonizm panturkizmning tiklanishiga bog'lagan mafkura hamdir. Ko'rinib turibdiki, Prezident Erdog'an ham neousmonizm va panturkizm unsurlarini birlashtirgan siyosat olib bormoqda. "Yurtda tinchlik, dunyoda tinchlik" ta'limotini tatbiq etgan Kamol Otaturk vafotidan beri Turkiya panturkizmdan hech qachon voz kechmadi. 1930-yillarning boshlarida mamlakat kamalizm orbitasini tark etgan edi. Ikkinchi jahon urushi tugaganidan keyin mamlakat AQSHning kuchli moliyaviy, harbiy va siyosiy yordamiga ega bo'ldi va buning natijasida geosiyosiy omilga aylandi. Ahmet Dovuto'g'li "Strategik teranlik" bu borada shunday deydi: "Usmoniylar davlatidan keyin kelgan musulmon ozchiliklar Turkiyaning Bolqondagi siyosiy ta'sirining asosini tashkil qiladi. Bolgariya, Serbiya va Makedoniya hududida yashovchi turk va musulmon etnik ozchiliklar, o'z navbatida, Turkiyaning Bolqondagi siyosatining muhim elementi hisoblanadi. Dovuto'g'lining ta'kidlashicha: "Mana shunday qonuniy asoslarda Turkiya Kiprdagi harbiy amaliyot modelidan so'ng Bolqondagi ozchilik musulmonlar muammolarini hal qilishga aralashish huquqini ta'minlaydigan chegaralarni olishga harakat qilishi kerak". Bu so'zlar Anqaradagi bugungi hokimiyat egalarining Bolqonda yashovchi etnik ozchiliklardan foydalanib, Buyuk Turkiyani yaratish borasida ochiq e'lon qilingan ambitsiyalarini fosh qiladi.

Uchinchidan, neousmonizm Turkiyaning Yevropaga integratsiyalashuviga to'sqinlik qilyaptimi? Neousmonizm tahlili shuni ko'rsatadiki, u Evropa Ittifoqi uchun konseptsiyada amalga oshirilgan Yevropa integratsiyasi g'oyalariga ziddir. Ma'lumki, imperiya parchalanganidan keyin Turkiya hududi ko'hna qit'a hududining atigi 7 foizini tashkil qiladi. Shuning uchun uni geografik jihatdan Yevropa davlati sifatida ko'rib bo'lmaydi. Biroq, bu katta musulmon davlati. Gap shundaki, Turkiya rasmiy ravishda parlament respublikasi bo'lsa ham, avtoritar rejim mavjud va fuqarolar urushi muntazam ravishda avj olmoqda. Demak, turk davlati faqat imperiyaning tarixiy o'tmishiga nazar tashlashi mumkin. Kitoblar, filmlar, konferentsiyalar, ko'rgazmalar

va boshqa ta'sir shakllari ko'rinishida ommaviy axborot vositalarining manipulyatsiyasi kuchayganiga qaramay, Bolqon xalqlari "Oltin Usmonli asrlari" deb ataladigan davrning qaytishini osongina qabul qilishlari dargumon. Ular hali ham salbiy xotirani baham ko'rishadi va Bolqon yerlari qabr toshlari bilan to'la. Demak, Turkiyadagi siyosiy elita Neousmonizm ning "strategik teranlik" strategik tanlov sifatida qabul qilib, Yevropa Ittifoqiga kirish imkoniyatlarini yo'qotmoqda. Boshqa tomondan, Yevropa Ittifoqi Turkiyaning hech bo'lmaganda rasmiy bayonotlarda e'lon qilingan ambitsiyalarini amalga oshirish uchun juda tor joy. Zero, Turkiya Yevropa Ittifoqiga qo'shilgan taqdirda Ittifoq neousmonizm deb ta'riflangan ta'sirni jilovlaydi va Turkiyaning qisqa yoki uzoq muddatda siyosiy ta'sirini kengaytirish ambitsiyalariga qarshi chiqadi.

To'rtinchidan, neousmonizm ta'limoti va siyosati dinamik o'zgaruvchan ichki va tashqi siyosat sharoitida evolyutsiya duchor bo'ladi. Mafkuraviy jihatdan o'xshash bo'lishiga qaramay, Erdo'g'on va Ahmet Dovuto'g'lining neousmonizm versiyalari o'rtasida aniq farqlanish kerak. Ikki versiya to'liq bir-biriga mos kelmaydigan neousmoniylikning ikkita formulasini taklif qiladi. Erdo'g'onning neousmoniylik versiyasi Turkiyaning milliy manfaatlariga ko'proq qaratilgan bo'lib, u AQShning Yaqin Sharq yoki Bolqondagi manfaatlariga har doim ham mos kelmaydi. Aynan Anqara va Vashingtonning geosiyosiy manfaatlari o'rtasidagi tafovut Rossiya va Turkiya manfaatlari bir-biriga mos keladigan makonni ochadi.

XULOSA

Asosiy masala – yangi geosiyosiy va geoiqtisodiy markazni tashkil etish istiqbollari. Buni ta'riflaydigan bo'lsak, Turkiyaning neousmonli elitasining rejalari va ambitsiyalari orzu qilingan mintaqada Bolqon, Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikada, balki Turkiyaning o'zida sodir bo'layotgan real o'zgarishlar kontekstida amalga oshishi mumkinmi, degan savol tug'iladi. Ob'ektivlik nomidan shuni tan olish kerakki, o'zining ulkan ko'lamiga qaramay, bunday loyihani amalga oshirish mumkin emas. Bu borada ikkita tahmin mavjud. Birinchidan, Turkiya so'nggi bir necha yil ichida iqtisodiy rivojlanishida erishgan shubhasiz muvaffaqiyatlarga qaramay, mamlakat hali geoiqtisodiy markaz bo'lish uchun yetarli manba va tajribaga ega emas. Bundan tashqari, Turkiya cheklangan texnologik bazaga ega. Ikkinchidan, geosiyosiy nuqtai nazardan "xavfsizlik" integratsiya uchun yagona omil bo'lishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, mamlakat ba'zi xavflarga qarshi "xavfsizlik" yoki "himoya" kafolatlarini taklif qilishi mumkin va bu uning jozibadorligini oshiradi. Ammo muammo shundaki, Turkiya integratsiya qilmoqchi bo'lgan davlatlar Turkiyani xavfsizlik manbai sifatida ko'rmaydi. Buning aksi ular mamlakatni tahdid manbai sifatida ko'rishadi. Turkiya hukumati yaqinroq yoki uzoqroq qo'shni davlatlar bilan "nol muammo" siyosatiga oid rasmiy bayonotlar bilan chiqdi. Turkiya hukumatining Armaniston bilan munosabatlarni normallashtirishga urinishlari, jumladan, Aghtamar

orolidagi Surp Hac monastirining qayta tiklanishi bunga dalildir. Shunga qaramay, bu mamlakatlarni hushyor turishga majbur qiladigan fikrlar mavjud. Yana bir holat - etnik turk va musulmon ozchilikning katta qismi istiqomat qiladigan janubiy Bolgariyada "Turkiya energiyasi"ning kengayishi. Hisob-kitoblarga ko'ra, etnik turklar, nasroniy etnik bolgarlar orasida tug'ilish darajasi past bo'lganini hisobga olsak, u mamlakat umumiy aholisining 20 foiziga yetgan. Tug'ilish darajasi pasayib bormoqda, bu Gretsiyada ham, Serbiyada ham kuzatilgan. Bunday o'zgarishlar Turkiyaning qo'shni davlatlarida xavotir uyg'otmasligi mumkin, ayniqsa islom va neousmonizm o'rtasida qo'shilish va yaqin bog'liqlik qayd etilganini hisobga olsak.

Neousmonizm qanchalik amalga oshirib bo'lmas deb hisoblanmasin, bu faqat akademik doiralarda o'rganiladigan xavfsiz va zararsiz siyosiy tuzilma xolos.

REFERENCES:

1. Davutoglu, A. 2015. Strategic Depth. Turkey's Place in International Relations.
2. Fadeeva, I. L. 1985. Official Doctrines in the Ideology and Politics of the Ottoman Empire (Ottomanism-Pan-Islamism) at the End of the 19th Century and the Beginning of the 20th Century. Moscow.
3. Hakov, J. 2010. Turkey's History in the 20th Century. Sofia.
4. Naydenov, G. 2017. The Ideology of Neo-Ottomanism. International Scientific Conference 'Management and Engineering'. Days of Science at Sofia, pp. 523–531. Sofia: TU Sofia).
5. Petrov, L. 2015. Neo-Ottomanism. The Republic of Turkey's New Geo-political Doctrine. Sofia.
6. Kaipbergenova, D. (2017). THE IMPORTANCE OF MATERIAL DESIGNING IN LANGUAGE TEACHING. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 34(3), 62-63.
7. Kaipbergenova, D. (2016). СНЕТ ТИЛИ О'QITUVCHILARINING KASBIY VAZIFALARI VA PEDAGOGIC MAHORATI HAQIDA. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 33(4), 48-50.
8. Каипберганова, Д. О. (2020). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ НА ОСНОВЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. In Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования (pp. 211-213).
9. Каипберганова, Д. О. (2016). The role of language learning strategies in learning foreign languages. Молодой ученый, (12-4), 83-85.
10. Orakbaevna, K. D. (2023). MAMLAKATIMIZDA СНЕТ TILLARINI O'RGANISHDAGI ZAMONAVIY METOD VA METODOLIYA. Научный Фокус, 1(1), 1472-1478.

11. Orakbaevna, K. D. (2023). GLABALLASHUV DAVRIDA TA'LIM VA TARBIYANING UZVIYILIGI. Научный Фокус, 1(1), 1466-1471.
12. Kaipbergenova, D. (2023). BUGUNGI KUNDAGI MAMLAKATIMIZDA TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR VA ULARNING NATIJALARI. World scientific research journal, 15(2), 3-7.
13. Каипбергенова, Д., & Жуманиёзова, Н. С. (2023). БУГУНГИ КУН ТАЛАБА ЁШЛАРИДА АХЛОҚИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(5), 652-668.
14. Orakbayevna, K. D., Normuminovich, M., & Muxiddinovna, M. Z. (2021). English language teaching methodology for non-native speakers. Linguistics and Culture Review, 5(S3), 1721-1725.
15. Orakbayevna, K. D. (2022, February). SYNTACTIC AND SEMANTIC FEATURES OF COMPARISON IN ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN LANGUAGES. In Conference Zone (pp. 145-147).
16. KHUSENALIYEVNA, K. D., CHORIYEVNA, A. Z., & ORAKBAYEVNA, K. D. (2021). Lexico-semantic features of technical teams of English and Uzbek languages. Journal of Contemporary Issues in Business and Government, 27(2), 4083-4088.
17. Orakbayevna, K. D. (2022). THE IMPORTANCE OF GRAMMAR IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE. Confrencea, 7(7), 69-72.
18. Orakbayevna, K. D. (2022). Using effective language learning strategies in teaching English. Texas Journal of Philology, Culture and History, 2, 1-3.
19. Orakbaevna, K. D. (2022). USING THE PRINCIPLE OF UNITY IN EDUCATION. PEDAGOG, 1(4), 1467-1473.
20. Kaipbergenova, D. O., & Hasanov, M. N. (2023). THE IMPORTANCE OF EDUCATING TODAY'S YOUTH IN THE SPIRIT OF PATRIOTISM. International scientific journal of Biruni, 2(3), 228-234.